

AKADEMIAR DERGİSİ

ANKARA 2019 (ARALIK) - Sayı: 7 - s. 141-160

Gönderilme Tarihi: 28.09.2019, Kabul Tarihi: 11.12.2019

■ TARİKAT DÖNEMİ SONRASI TASAVVUFÎ HAREKETLER: DANDARAVÎ TOPLULUĞU ÖRNEĞİ

Sufism Movements After Tariqa Period: An example of Dandarawiya Community

Dr. Öğr. Üyesi

ZELİHA ÖTELEŞ

Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

orcid.org/0000-0001-8119-6495

oteles9@hotmail.com

Öz

Tasavvuf Tarihinde, umumiyetle 12. yüzyıl ve sonrası “tarikatlar dönemi” olarak nitelendirilmektedir. Klasik tasnife göre ilk dönem “Zühhd”, ikinci dönem “Tasavvuf”, üçüncü dönem ise “Tarikat” dönemidir. Tarikat döneminin ise günümüze kadar devam ettiği, satır aralarında ifade edilmektedir. Ancak bu klasik dönemlendirme, bugün için ne ifade etmektedir? 21. Yüzyıl insanının, tarikat dönemindeki geleneksel tarikat hayatından uzak bir yaşam modeli içerisinde yaşamına devam etmesi, klasik tarikat dönemi ile organik bir bağ kuramaması post-tarikatlar dönemi (topluluklar dönemi) diye nitelendirebileceğimiz bir dönemin başlamış olduğunu düşündürmektedir. Tam da bu noktada Kuzey Afrika ve Arap Ülkelerinin bir kısmında yaygınlık kazanan bir topluluk varlık göstermektedir. Bu topluluk kendini “el-Usretü’-d-Dandarâviyye”(Dandaravî Ailesi) olarak tanımlamakta ve tam da 21. Yüzyıl insanının ihtiyaçları doğrultusunda organize olmuş, ancak kendilerinin bir tarikat olarak nitelendirilmesini kesinlikle kabul etmemektedirler. Bu çalışma, 21. yüzyıl tasavvuf hareketleri bağlamında, Arap coğrafyasında yaygınlık gösteren, tasavvufi bir hüviyete sahip, kurumsallaşmış bir yapının Türk Tasavvuf Akademisine tanıtımını ihtiva etmektedir.

Anahtar Kelimeler: 21. Yüzyıl tasavvufu, Kuzey Afrika, Dandaravîler, Lübnan.

Abstract

Twelfth century, and afterwards is qualified as “Term of Tariqah(sufi path)” in Sufism History. According to the classical sorting, first phase is “Asceticism”, second one is “Sufism”, and the third one is “Tariqah”. It has been referred that the Term of Tariqah continued until today. However what does classical evaluation mean today? The life of 21st century’s human is far from lifestyle of Term of Tariqah, and unable to connect with the classical Tariqah period makes think the beginning of a new era named post-Tariqah period (community period). Herein, a community appeared which became widespread in some areas of Arab, and North African countries. This community identify themselves as Dandarawiyah Family (al-Usratu’-d-Dandarawiyah), and organized to satisfy the 21st century’s human demands but certainly rejects to be described as a Tariqah. This study comprises a promotion to Turkish Sufism Academia of an organization that has Sufism characteristics, and institutional formation settled commonly in Arab countries, regarding Sufism movements of 21st centuries.

Keywords: 21st century Sufism, North Africa, Lebanon, Dandarawiyah.

Giriş

İslam Düşünce Geleneği içerisinde toplumsal yapıların düzenlenmesinde etkili bir role sâhip tasavvuf kültürü, hâlâ canlılığını korumaktadır. Yaşadığımız asırda küçük topluluklar hâlinde, farklı coğrafyalarda ortak gaye Muhammedî Şerîatın, ülfet ve muhabbet ile yaygınlaşması amacına mâtuf pek çok tasavvufî reнге sâhip oluşumların zamanla arttığını görmek mümkündür. Kökenleri 19. yüzyıldaki reform/ıslah hareketlerine dayanan Dandaravî Grubu da bu oluşumlardan sâdece biridir. Dandaravîler bugün, merkezi Mısır'da ancak yayın faaliyetleri Beyrut'da bulunan bir oluşumdur. Tarihsel seyirlerine ve bugünkü faaliyetlerine baktığımızda, tasavvufî yaşamı rehber edindikleri iddiasına sâhiptirler.

Bu topluluk, 21. yüzyıl insanı için hem modern yaşama uyum sağlamak, hem de tasavvuf geleneğine ait metinler üzerinden mensuplarına dînî-tasavvufî yapının edinimlerini aktarmak ihtiyâcına binâen ortaya çıkmış görünmektedir. Mensuplar, haftanın bir günü Dandaravî Kültür Merkezi'ne giderek zikir ve sohbetlere devam etmektedirler. Bu tür yapılar, 21. yüzyıl insanının günlük yaşamından ödün vermeden tasavvufî bir yaşama pencere açan, mensuplarına geleneği aktarma misyonu güden, mahallî ama etkin topluluklardır. Özellikle Mısır'da “üç milyon mensubu olan devlet”¹ nitelendirilmesine sâhip Dandaravîler, dört farklı ülkede merkeze sâhiptirler. Bu ülkeler; Mısır, Lübnân (Tasavvuf Akademisi'nin otorite ismi Dr. Suâd el-Hakîm, bu merkezin başındadır), Sudan ve Suriye'dir.

Bu çalışmada, kökeni 19.yüzyıla dayanan tasavvufî bir hareketin Türk okuyucusuna tanıtılması amaçlanmakta ve 19.yüzyıl sonrası tasavvufî hareketlerin değişim-dönüşüm süreçlerinin dikkatle incelenmesi, tasavvuf tarihinde yeni bir dönemlendirme ihtiyacının ortaya çıktığını göstermektedir. Öyle ki, tasavvuf sahasında bilimsel verilerin elde edilmesi için tasavvufî bir metnin veya hareketin ortaya çıktığı dönemin tahlil edilmesi, yeni bir döneme kapı aralayıp aralamadığının

¹ Bkz. Emîr Sarrâf'ın *Alwaqif* isimli haber sitesindeki makâlesi. “دولة الثلاثة ملايين «دندراوي» في مصر” (27 Kasım 2017)

tetkik edilmesini sağlayabilmektedir.² Dandaravî Topluluğu, klasik tarikat yapısına sahip olmaması sebebiyle “tarikatlar dönemi” olarak nitelendirilen klasik tasnif içinde değerlendirilememektedir. Nitekim 19. yüzyıl, tarikatlar için tam bir kırılma yüzyılı olarak göze çarpmaktadır. Süreç içerisinde sûfi-siyâset ilişkileri tarikat yapılarının devletlere eklemlenmesi ile sonuçlanmıştır.³ İslah hareketlerinin arttığı İslam coğrafyası, her alanda yeni argümanlar geliştirmeye başlamıştır. Tasavvuf sahasına yansıyan değişim ise “yeni sûfi topluluklar” olarak tebârüz etmiştir. Kendilerini kesinlikle tarikat olarak nitelendirmeyen bu toplulukların 19. yüzyıl sonrasında tebellür etmesi, -tasavvuf tarihindeki dönemlendirme sorununun güncelliğini hatırd tutarak- bu yüzyıl sonrası “tarikat dönemi sonrası” olarak nitelendirmenin mümkün olduğu görünmektedir. Kendini tarikat olarak nitelendirmeyen bu topluluklardan olan Dandaravî Topluluğu’nun bu çalışmanın konusu olarak seçilmesi, tasavvuf akademisyenleri arasında önemli bir yere sahip olan Dr. Suâd el-Hakîm Hanımefendinin Dandaravî Topluluğu’ndaki etkin rolü sebebiyledir. Makalenin yazarı, Beyrut’da bulunan Dandaravî Kültür Merkezi’nde gözlemler ve bilgiler edinecek böyle bir çalışmanın gerekli olduğu kanaatine varmıştır.

1- Dandaravî Topluluğu’nun Te’sîs Edilişi

Mısır’ın doğusunda bulunan Port Said şehrinin güneyinde yer alan, Dandara isimli bölgede, 1292/1875 yılında Seyyid Muhammed Sultan (ö.1907) tarafından “el-Usretü’-d-Dandaraviyye” tesis edilmiştir. Seyyid Muhammed Sultan, Sultan Yusuf’un torunlarındanır. Sultan Yusuf ise Arap Mağribinde kurulan İdrîsiyye Devleti’nin kurucusu I. İdrîs⁴’in oğullarındanır. Bu âile, nesep olarak kendisini Hz. Pey-

² Tasavvuf tarihinde dönemlendirme meselesinin tartışıldığı bir çalışma için bkz.: Ekrem Demirli, “Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri ile Metafizik Arasında Tasavvurun İlim Olma Mücadelesi”, *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2016, sayı: 4, c. 2, s. 1-29.

³ Bu meseleye dâir geniş bilgi için bkz.: Zekerîya Işık, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Ekonomik Değişim Süreci ve Tarikatlar”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 2, c. 8, Çorum 2015, s. 545-573.

⁴ İdrîs b. Abdillâh b. el-Hasen b. el-Hasen b. Alî b. Ebî Tâlib (ö. 177/793): İdrîsiler hânedanının kurucusu (789-793) Geniş bilgi için bkz. Muhammed Razûk, “İdrîs I”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/idris-i--idrisiler> (25.06.2019).

gambere dayandırır.⁵ Eğitim metodu olarak, Selef ehlinin va'z yöntemine tutunurlar.⁶ Dandaravî Topluluğu, 1393/1973 senesinde de “Muhammedî İnsan Topluluğu-Dandaravî Ailesi” şeklinde kurumsal kimliğini tamamlamıştır.⁷

Dandaravî Topluluğu'nun kurucusu Seyyid Muhammed Sultan, 1835 yılında Mısır'da Port Saîd yakınlarındaki Dandara köyünde doğmuş, 1875 yılında yaklaşık kırk yaşında “el-Usretü Dandaraviyye” topluluğunu te'sîs etmiş, otuz iki yıl hizmet ettikten sonra 1907 yılında Medîne-i Münevvere'de vefât etmiştir. İslah çalışmalarının vârisi olarak oğlu, İmam Abbas el-Dandaravî'yi bırakmıştır.⁸ Seyyid Muhammed Sultan, Hac için bulunduğu Mekke ve Medîne'de meşrebini Ahmed b. İdrîs'ten, menhelini (kaynağını) İbrâhim er-Raşîd'den almıştır. Dört yıl İbrâhim er-Raşîd'in medresesinde eğitim aldıktan sonra ilk iki yıl Mekke'de hacılara su dağıtmış, son iki yılda ise Medîne'de nebevî terbiye hakkında dersler almıştır.⁹ İbâdetinin hükümlerini Şafîî mezhebi üzere gerçekleştiren Seyyid Muhammed Sultan, her bir Müslümanın diğer fikhî mezheplere taassup gütmekten, gücü nispetince tâbî olabileceği mezhep üzere “hür” bırakmıştır.¹⁰ Dandaravî topluluğu içinde Seyyid Muhammed Sultan, “Dandaravîlerin Sultânı” olarak anılmaktadır. Dandaravî Kültür Merkezlerinde de, sultanlarının bir portresi asılı bulunmaktadır.

“Tarikat” şeklinde isimlendirilmeyi kabul etmeyen Dandaravîler, meşrep îtibâriyle kendilerini, Ahmed b. İdrîs¹¹'e dayandırmakla bir-

⁵ *Kuteybun Ta'rîfî bi-Usretî'l-Dandarâviyyeti* (Dandarâviyye Ailesini Tanıtan Kitapçık), s. 2. Bu kitapçık, topluluğun kısaca tanımını amaçlayan 29 sayfalık bir metindir. “Vesikâ” kitabının özet şeklidir. Bundan sonra bu kitapçığa kısaca, *Kuteyb* şeklinde atıfta bulunacağız.

⁶ El-Fazl b. el-Abbas- Suad el-Hakim, *el-Vesikâ el-Beydâ -el-Kitâbu'l-Evvel- El-Usretü'l-Dandarâviyye, Tekvîn ve Kiyâne*, Beyrut: Merkez Dandara es-Sekâfî, 2006, s. 25. Bu eseri sonraki kısımlarda, kısaca “Vesikâ” şeklinde zikredeceğiz.

⁷ El-Fazl b. el-Abbas, “Temhîd”, *Vesikâ*, s. 26.

⁸ *Kuteyb*, s. 2-3.

⁹ Suad el-Hakim, *Vesikâ*, s. 323.

¹⁰ *Kuteyb*, s. 21.

¹¹ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Hasenî el-Arâişî el-Fâsî (ö. 1253/1837)'nin görüşleri iki temele dayanır: Fıkıhta taklidin ve mezheplerin reddi, Kur'an'a, sünnete ve ashabın icmâma dönüş; tasavvufa ise Allah'a giden yol olarak Hz. Peygamber'in ruhaniyetine sığınmak. Taklidi reddederken Vehhâbîler'e ve Şevkânî'ye çok yakındır. Kur'an ve hadisi tasavvufî açıdan ve tamamen kendine has bir şekilde tefsir eder. Bir mezhebi taklit etmemesi ve icthadın gerekliliğine inanması Mekke ulemâsınca tepkiyle karşılanmıştır. Onun bu fikirleri ısrarla savunduğu, Mekke ulemâsı, Mısırlı Ahmed es-Sâvî ve Yemen ulemâsıyla giriştiği bütün münazaralarında görülmektedir. Ahmed b. İdrîs'in tasavvuf anlayışının

likte, diğer meşreplere karşı mutaassıp bir tutuma sahip olmadıklarını ifade etmektedirler.¹² Dandaravîyye âilesi, te'sis edilmesine kadarki süreçte, farklı isimlendirme şekillerine de sahiptir. Misal olarak, Ahmed b. İdrîs'e nispetle "Ahmediyye Tarikatı", bazı ülkelerde ise Seyyid İbrâhim er-Raşîd'e nispetle "Raşîdiyye Tarikatı" olarak nitelendirilmiştir.¹³ "El-Usretü'd-Dandaraviyye" şeklindeki kurumsal isimlendirmeye kadarki süreçte "tarikât" nitelemesine sahip bu topluluk, 1292/1875'den beri kendini "tarikât" olarak nitelendirmemektedir. Kurulduğu tarihten sonra, farklı isimler taşımıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: "Dandaravî Efendilerinin tâbi olduğu Selefî Cemaat", "Ahmediyye Tarikatının Müritleri", "Raşîdiyye Tarikatının Müritleri", "Abbas Oğulları Cemiyeti" ve "Dandaravî Adamları" bu isimlendirmelerdendir. 1973 yılında tüm bu isimlendirmeler arasındaki karışıklığı ortadan kaldırmak için Emîr Fazl b. Abbas el-Dandaravî (ö. 2010)¹⁴, Muhammedî oluşumun hüviyetini ihtivâ eden bir isim seçmiştir: "Muhammedî İnsan Topluluğu-Dandaravî Ailesi"¹⁵.

1.1- Tarikattan Topluluğa Giden Süreç

19. yüzyıl, Müslümanların yaşadığı coğrafya için ıslahat/reform fikrinin en yüksek perdeden dile getirildiği bir yüzyıldır. Öyle ki, Mısır müftülüğü görevinde bulunan Muhammed Abduh¹⁶ ve verdiği fetvalar bu yüzyılın hülâsası mâhiyetindedir. Bu minvalde Dandaravîler'in tarikattan topluluğa doğru giden süreçteki dönüşümleri, Müslüman-

özünde Tarikat-i Muhammediyye fikri vardır. Ona göre Allah'a giden yegâne yol, Allah ile mümin arasına girmeye tek başına yetkili olan Hz. Peygamber'in yoludur. Nitekim o, "tarikatin önderleri müşidler vasıtasıyla bir yol buldular, ben tarikâtı Allah'ın resulünden herhangi bir aracı olmaksızın aldım" demiştir. Deyatlı bilgi için bkz. Nihat Azamat, "Ahmed b. İdrîs", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-b-idris> (02.05.2019).

¹² *Kuteyb*, s. 22.

¹³ El-Fazl b. el-Abbas, "Temhîd", *Vesîkâ*, s. 25.

¹⁴ Sultan Muhammed ed-Dandarâvî'nin torunudur. El-Fazl b. el-Abbas ed-Dandarâvî'nin vefâtından sonra oğlu, Hâşim b. El-Fazl b. El-Abbas, Dandarâvî Âilesinin mânevî otoritesi olarak kabul edilmektedir.

¹⁵ *Kuteyb*, s. 6.

¹⁶ Bkz. M. Abduh, ilk asırlardaki saf İslâm anlayışının temel alınması gerektiğini savunmakla birlikte bugüne hitap edecek yeni bir inşa faaliyetinin gerekliliğini de kabul eder. Bunun siyasî bir devrimle değil eğitim ve kültür yoluyla, İslâm toplumunu geleceğe taşıyacak hem iyi din eğitimi almış hem çağın gerektirdiği bilgilerle donatılmış sağlam bir neslin yetişmesiyle mümkün olabileceğine inanır.

lar için âdeta “Çırpınış Asrı” olan 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Meşrep olarak Ahmed b. İdrîs’e (ö. 1253/1837) dayanan Dandaravîler’in dönüşümünü anlamak için, 19. yüzyıl Kuzey Afrika’sında mevcut tasavvufî hareketliliğe bakmamız gerekecektir.

Kuzey Afrika’nın en köklü tarikatlarından Şâzeliyye’nin bir kolu olan İdrîsiyye tarikatının kurucusu Ahmed b. İdrîs (ö. 1253/1837) yirmi yıl Mekke’de yaşamış ve Senûsiyye tarikatının kurucusu, Muhammed b. Ali Senûsî (ö. 1276/1859) ile burada tanışmıştır. Senûsiyye kaynaklarında, Ahmed b. İdrîs’in Vehhâbîler’in gittikçe taraftar toplaması ve bu sebeple çıkan tartışmalar yüzünden müridleriyle birlikte Mekke’den ayrılıp Yemen ile Hicaz arasındaki Asîr’e gittiğinde Senûsî’yi Mekke’deki zâviyesinde halife olarak bıraktığını, Senûsî’nin zaman zaman, şeyhi Ahmed b. İdrîs’in yanına gidip geldiğini kaydetmektedir.¹⁷ Ancak Ahmed b. İdrîs hayattayken bir tarikat kurmamıştır. Vefâtından sonra üç talebesi tarafından kurulan üç tarikat ortaya çıkmıştır: Senûsiyye, Hatmiyye ve Ahmediyye-Raşîdiyye. Ahmediyye-Raşîdiyye tarikatı, İbrahim el-Raşîd olarak bilinen İbrahim b. Sâlih b. Abdurrahman el-Duveyhî (1813-1874) tarafından kurulmuştur. Suriye, Sudan, Doğu Afrika, Güney ve Güneydoğu Asya’ya kadar geniş bir alanı etkilemiştir. Onun çalışmalarını takip eden üç öğrencisi bulunmaktadır: yeğeni Muhammed el-Şeyh b. Muhammed Salih (1854-1919) Hindistan (ya da Afganistan) İsmail el-Nevvâb (ö. 1910’dan önce) ve Mısır’da Muhammed Ahmed el-Dandaravî (1839-1911).¹⁸ Muhammed el-Şeyh b. Muhammed Salih, Ahmediyye-Raşîdiyye hareketini Sudan ve Somali’de yaymıştır. Kısa süre sonra da bu topluluk, “Salihîyye” adıyla anılmaya başlanmıştır. İsmail el-Nevvâb hakkında çok az şey bilinmekle birlikte, Ahmediyye-Raşîdiyye hareketini Beyrut, Filistin, İstanbul, Doğu Afrika ve Hindistan’a kadar yaymıştır. Muhammed Ahmed el-Dandaravî ise İbrâhim el-Raşîd’in en önemli halefi olmuştur. Eski bir asker olan Muhammed Ahmed

¹⁷ Ahmet Kavas, “Senûsî, Muhammed b. Ali”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/senusi-muhammed-b-ali> (02.05.2019).

¹⁸ Mark Sedgwick, *Saints and Sons. The Making and Remaking of the Rashidi Ahmadi Sufi Order, 1799-2000*, Leiden: Brill, 2005; Kraus Werner, *Mark Sedgwick Saints and Sons. The Making and Remaking of the Rashidi Ahmadi Sufi Order, 1799-2000*, In: Archipel, volume 72, 2006. s. 256-260.

el-Dandaravî, Ahmediyye-Raşidiyye el-Dandaraviyye ile İdrîsî geleneği Sudan, Mısır, Suriye ve Malezya'da geliştirerek yaymıştır. Hocası İbrahim el-Raşîd'in aksine Muhammed Ahmed el-Dandaravî, bilgin değil neredeyse okuma yazma bilmeyen Veli olarak görülmüştür. O, geleneksel tarikat anlayışını, sâde ve saf bir sûfî kardeşliğine dönüştürdü. Sedgwick'e göre Malezya'da başarılı olmasının ardında bu anlayış yer almaktadır.¹⁹

Senûsiyye ve İdrîsiyye tarikatları ile dolaylı bir bağa sahip Dandaravîyye Topluluğu, bir tarikat olarak zikredilmek istememektedir. Lübnan Dandaravîlerinin başında bulunan Dr. Suâd el-Hakîm, bu makalenin kaleme alınma fikri doğduğunda, kendilerini kesinlikle tarikat olarak nitelendirilmemesini, eğer bir nitelendirme yapılacaksa "grup" olarak nitelendirilmelerinin mümkün olduğunu ifâde etmiştir.²⁰ Neden tarikat olarak nitelendirilmeyi kabul etmedikleri tedkik edilecek olursa bu, 19 ve 20. yüzyıl Kuzey Afrika'sında mevcut siyâsî, sosyal ve dînî hareketlerden bağımsız olarak gerçekleştirilemez. Afrika kıtasının büyük ölçüde sömürgeci güçler tarafından kontrol edilmesi madenler, geniş bir pazar, ucuz iş gücü, köle ticareti, yerel ve merkezî otoriteden yoksunluk gibi meseleleri beraberinde getirmiştir. Bu durum, bir takım sûfî topluluklar tarafından dirençle karşılanmış, öyle ki bölgesel dirençler belli tarikatlar aracılığıyla olmuştur.²¹ Yerel idarecilerin baskıcı politikaları ve 19. yüzyılda gerçekleşen Fransız işgali ile bölge halkı çaresiz kalınca tarikatlar câzibe merkezi haline gelmiştir. Bu durumun farkına varan Fransa, tarikatları yakın takibe alarak isyan hareketlerini bastırma gayesi gütmüştür. Gerek askeri istihbarat gerekse akademik çevreden pek çok Fransız araştırmacı, tarikatların nüfûzu üzerine araştırmalar yapmıştır. Fransız hükümeti ise, tasavvuf akımlarının faaliyetlerini araştırmak için yoğun destek vermiştir. Bu çalışmalar sonucu, pasifize olan ve varlıklarını devam ettirebilmek için

¹⁹ Mark Sedgwick *Saints and Sons. The Making and Remaking of the Rashidi Ahmadi Sufi Order, 1799-2000*, In: Archipel, volume 72, 2006. s. 257-258.

²⁰ Bu makâlenin yazarı, Beyrut'ta bulunduğu 2019 Mart ayı içinde, Lübnan Dandaravî Merkezînin Müdürü Dr. Suâd el-Hakîm ile yaptığı görüşmeler sonucunda bu bilgileri aktarmaktadır.

²¹ Kadir Özköse, "Ticânî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ticani-ahmed-b-muhammed> (28.05.2019).

teslim olan, Fransızlara bağlı kalan tarikatlar ortaya çıkmıştır.²² Bu tarikatlar 20. yüzyılda buldukları bölgelerin siyâsî akımları arasında yer alarak tarikat yapısından siyâsî parti yapısına dönüşmüştür. Örneğin, Ahmed et-Ticânî, bir halvetî şeyhi sıfatıyla irşat faaliyetine başlamış, mânevî keşfe nâil olup Hz. Peygamber tarafından kendisine irşat yetkisi verildiğini söyledikten sonra hiçbir tarikatla ilgisi bulunmadığını bildirip tarikatına Tarîkat-ı Ahmediyye/Muhammediyye adını vermiştir. Ticânîyye diye anılmaya başlayan bu tarikat, daha sonra 20. yüzyılda Senegal’de güçlü bir siyâsî akım haline gelmiştir.²³ 19. yüzyılda ortaya çıkan Ticânîyye, Müridiyye, Sâlihiyye, Semmâniyye, Medeniye, İseviyye, Hammâliyye, İdrîsiyye, Darkâviyye, Mirganiyye, Senûsiyye ve Raşîdiyye gibi tarikatlara Neo-Sufism ve Tarîkat-ı Muhammediye adı verilmektedir. Hepsinin ortak özelliği ıslahatçı olmasıdır. Asr-ı saadet dönemine dönüşü ülkü olarak benimsemiş, selefi hareketleri andıran tutumları ile bidat, hurafe ve bâtil inançlar karşısında kesin tavır sergilemişlerdir. Ancak en önemli fonksiyonları idârî, siyâsî ve askerî boşluğu doldurmalarıdır.²⁴

Malezya’da dahi taraftar toplayan ve Ahmediyye-Râşidiyye el-Dandaraviyye olarak anılan Dandaravî Topluluğu, bugün Lübnan, Suriye, Mısır ve Sudan’da mevcut merkezler aracılığıyla tasavvufî faaliyetlerini sürdürmekle birlikte, düşüncelerinin yayılması için bir propaganda faaliyeti içinde bulunmadıklarını özellikle belirtmektedirler.²⁵ Yayılmacı bir anlayışa sahip olmayan Dandaravîler, buldukları ülkelerde idârî, siyâsî ve askerî boşluklar ile ne tür bir münâsebet içerisindeyler? Bugün bu sorunun cevabını vermek, pek mümkün görünmemektedir. Ancak kendilerini tanımlarken, siyâsî değil sosyal bir topluluk olduklarını “siyâseti bildiklerini ancak siyâsetle amel etmediklerini” ifâde etmektedirler.²⁶

²² Cemil M. Ebu’n-Nasr, *Modern Dünyanın Sûfi Tecrübesi Ticânîyye Tarikatı Örneği*, trc. Kadir Özköse, Ensar Yayıncılık, Konya 2008, s. 19.

²³ Kadir Özköse, “Ticânî, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ticani-ahmed-b-muhammed> (28.05.2019).

²⁴ Ebu’n-Nasr, *Modern Dünyanın Sûfi Tecrübesi Ticânîyye Tarikatı Örneği*, (K. Özköse, Takdim), s.8.

²⁵ Bu bilgiler Mart 2019’da Dr. Suad el-Hakim ile yaptığımız mülakattan aktarılmaktadır.

²⁶ *Kuteyb*, s. 26.

2- Dandaravî Topluluğu ve İslah Hareketleri

Dandaravî Topluluğu, “İnsanın Islâhı” meselesinin esas amaç olduğunu öncelikli olarak ifade eder.²⁷ Öyle ki, 19. yüzyıl askerî, idârî ve iktisadî ıslahların yapıldığı bir yüzyıldır. Osmanlı Devletinin hüküm sürdüğü topraklarda ıslah faaliyetleri 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürmüştür. Ancak bu resmî ıslah faaliyetleri, insan hayatının bütün yönlerini kuşatıcı, yeterli, dengeli ve devamlı bir kalkınma ihdâs etme planının bulunmayışı sebebiyle başarılı olamamıştır.²⁸ Müslüman coğrafyada, hasta Müslüman ümmetin ihtiyaçlarını karşılamak için pek çok düşünür, âlim ve ıslahatçı fikirlere sahip kişiler ortaya çıkmıştır. Bu ıslahatçı fikir sahiplerinin kullandıkları kavramlara baktığımızda, genel olarak düşünürlerin talepleri ve etkilendikleri anlayışları görmemiz mümkündür. Örneğin; Gericilik, geriye gitme, çöküş, gelenek, zaaf, fakirlik, cehalet, baskı, istibdât, fesâd, parçalanma, sömürme (emperyalizm) gibi olumsuz durumlara karşılık; Gelişme, kalkınma, yenilik, uyanış, yükseliş, iyileşme, reform (ıslah), uygarlaşma, medenileşme, hürriyet, demokrasi, eğitim, sanayileşme, güç, birlik, bütünlük gibi olumlu durumlara karşılık gelen kavramlar kullanılmıştır.²⁹ Bu yüzyılın genel eğilimi olan “gericiliğe karşı olarak gelişme” fikri, Müslüman toplumlarda uzun yıllar farklı perdelerde tartışıla gelen bir olgu olarak varlığını devam ettirmiştir.

Dr. Suâd el-Hakîm, Dandaravîlerin Sultânı olarak nitelendirilen Seyyid Muhammed Sultân'ın torunu el-Fazl b. El-Abbas ed-Dandaravî (ö. 2010) ile birlikte kaleme aldığı, 2006 yılında Beyrut'da bulunan Dandaravî Kültür Merkezi Yayınları tarafından neşredilen ve Dandaravî Hareketinin ilk kitabı olan *el-Vesîkâ el-Beydâ* isimli eserinde, Dandaravî İslah Hareketini aktarmadan önce 19. yüzyıl Osmanlı-Türk coğrafyasında, Mısır, Tunus, Bilâd-ı Şâm (Suriye ve Lübnan) ve Hicaz bölgelerinde resmî ıslah faaliyetlerinin gerçekleştiğini tarihsel bir düzlemde aktarır.³⁰ Daha sonra, yerel ıslah fikri taşıyan kimsele-

²⁷ El-Fazl b. el-Abbas, “Temhîd”, *Vesîkâ*, s. 37.

²⁸ Suad el-Hakim, *Vesîkâ*, s. 117.

²⁹ Suad el-Hakim, *Vesîkâ*, s. 121.

³⁰ Bkz. Suad el-Hakim, *Vesîkâ*, s. 68-117.

rin yaşadığı coğrafyalara ve ıslahatçı düşünörlere yer verir. İstanbul (Âsıtane), Mısır, Tunus, Bilâd-ı Şâm, Irak, Yemen ve Hind bölgelerindeki yerel reform (ıslah) hareketine öncülük eden isimleri aktarır: Mehmet Âkif, Tahtâvî, Afgânî, Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Hayrettin Tûnûsî, Şeyh Tâhir Cezâirî, Şihabüddîn Mahmûd el-Âlûsî, Muhammed b. Ali el-Şevkânî ve Seyyid Ahmed Hân gibi isimlere yer verir.³¹ 19. yüzyılda başlayıp 20. yüzyılda devam eden bu ıslah/reform faaliyetlerinin ortaya çıktığı farklı coğrafya ve dînî anlayışların her biri, tüm Müslömanların ıslâhını gaye edinmiş görünse de zaman içerisinde her bir toplulukta yörünge kaymasına paralel olarak, ıslah/reform önerilerinin daha yerel çözümler üretmeye doğru evirilmiş olduğunu görmek mümkündür.

1.1- Dandaravî Topluluğunun Islah Anlayışı

İslam caddesinde yer alan dört çeşit topluluğun bulunduğunu düşönen Dandaravîler, bu dört topluluğun içinde kendilerini konumlandırırken şu soruyu sorarlar: “Selefî mezhep mi, sûfî meşreb mi, hayır cemiyeti mi, siyâsî düzenleme mi, ya da bu dört topluluğun dışında farklı beşinci bir topluluk muyuz?” Bu sorunun cevabını verirken, kendilerinin bu dört topluluğun dışında beşinci bir topluluk olduklarını belirterek, diğere topluluklardan farklı olan yönlerinin neler olduğu üzerinden açıklamalarda bulunurlar. Öyle ki; Dandaravî Âilesi Muhammedî Müslömanları³² kuşatan, fikrî, ictimâî, kavmî ve bölgesel farklılıklara rağmen “Müslömanları tek ümmet sûreti üzere bir araya getiren” bir oluşum olarak kendini tanıtmaktadır.³³

İslah hareketi için, insanî varlığın bütönlüğünün mezhep, sınıf, ırk ve bölgeler asındaki çeşitlilik ile bölünemez olduğu kabul edilmiştir. Öyle ki; mezhepsel çeşitlilikte sözlü anlaşmazlıklar veya fiillerin çatışması. İlm-i Kur’ân’da, nebevî tâlimde beyânın korunması ve mu-fassal olarak açıklanması. Sınıfsal çeşitlilikte; zengin ve fakir arasında

³¹ Bkz. Suad el-Hakim, *Vesîkâ*, s. 119-176.

³² Muhammedî Müslöman tâbiri ile kast edilen, Muhammedî Şeriatâ tâbî olan Müslömanlardır.

³³ *Kuteyb*, s. 7.

malın müşterek olması, güçlü ve zayıf için gücün koruyucu, âlim ve ümmî için ilmin faydalı, efendi ve tebaa için nüfuzun genişleyerek büyümesi. Irksal farklılıkta; Beyaz ırkın, siyahın kardeşi, bu ikisinin kırmızının ve bu üçünün de sarının kardeşi olması. Bölgesel farklılıkta; vadi sakinlerinin sancısı için dağda mukîm olanların, bu ikisinin sancıları için düzlükte yaşayanların, bu üçünün sancıları için ise sahillerde yaşayanların acı duyması,³⁴ bu topluluğun bir bütün olarak mevcûdiyetinin esas yapısını oluşturur. Merkezinde insan olan bu ıslah hareketi, ayrıştırıcı unsurlar barındıran her tür farklılığa karşı çalışmalar yapmayı amaçlamış görünmektedir.

Dandaravî Topluluğu'nun merkezinde "insan" yer almaktadır. Toplumsal ıslah için ferdin ıslahı önceliklidir. Müslüman topluluğun ıslahı için ise; çoğu Müslümanın Hz. Muhammed'in şahsiyle olan irtibâtının kopmuş olması sebebiyle, öncelikli olarak bu irtibâtın te'sisi gereklidir. Ekseriyetle, Muhammedî bağı kopan kimselerin kendilerine has anlama biçimleri etrafında bir İslam yorumu oluşturarak tatbikte bulunmaları, bazen de bu kopuş onlardan bir kısmının İslam'da sâbit ibâdetler ve ahlâkî değerlerle ilgili emirlere uygun davranmama şeklinde tezahür etmektedir.³⁵ Bu sebeptendir ki, "insânî ıslah" (Dandaravî âilesi müessesesinin beyân ettiği gibi) Müslümanın hayatında Seyyidü'l-Beşer Muhammed Rasulullahın yeri için, asıl İslâmî anlama istidadımız ve merkezî idrâk, idrakten sonra, insan irâdesi önemli bir role sahiptir. Ferdî ıslah neticesinde, İslam ümmeti tek bir vücûd olur ve bâzısı bâzısına yardım eder.³⁶

Dandaravî Topluluğu'nun ıslah anlayışı, dünya nüfusunun dörtte birinden fazla olan Müslüman ümmetin mevcut problemlerinin ıslahı ile dünyanın da daha istikrarlı bir yer hâline geleceği düşüncesine sahiptir. Müslüman ümmet içinde her bir ferdin ıslahı ve fertlerin birbirinin ıslahında mes'uliyet sâhibi olması fikri, İslam ümmetinin birbirinin acısını hissedebilen bir canlı varlık haline gelebilmesi için gerekli görülmektedir.

³⁴ Suad el-Hakim, *Vesikâ*, s. 44.

³⁵ *Kuteyb*, s. 13.

³⁶ *Kuteyb*, s. 14.

Nazarî değil, amelî/fiilî bir ıslah hareketi olma gâyesi güden Dandaravî İslah, Hz. Muhammed'in beşerî yönü ile kopan irtibatın beden, ruh, nefis ve akıl ile kurulabileceğini bunların da İslâm'ın dört esâsına tekabül eden ibâdet, ahlâk, yardımlaşma ve dayanışma ile mümkün olacağı öngörülür.³⁷

Dandaravî İslah hareketi, toplumun yaşlı, ricâl(kadın-erkek ricâl sınıfındadır), genç ve çocuktan oluştuğunu, bu noktada kadının da erkekle aynı düzeyde toplumun kalkınması, gelişmesi ve ıslahından sorumlu olduğu anlayışına vurguda bulunur. Çünkü Dandaravî Âilesi, kadın veya erkek için değil "insan" için, kadın ve erkekten oluşan bu dört nesil (yaşlı-ricâl-geç-çocuk) için te'sîs edilmiştir.³⁸

3- 19. Yüzyıl İslah/Reform Hareketleri İçinde Dandaravîler

Müslümanlar arasında, İhyâ (Reform) Hareketlerinin başladığı asır olan 19. yüzyıl, özellikle sûfî hareketler içinde de yenilenmenin ortaya çıktığı bir yüzyıldır. Dandaravîler, Ahmed b. İdrîs'in 19. yüzyılda başlattığı yenilenme hareketinin günümüze kadar devam eden bir yorumudur. Senûsiye tarikatının müessisi Seyyid Muhammed es-Senûsî'nin öğrencisi olan Ahmed b. İdrîs, hocasının tarikatını "Muhammedî Tarikat" (et-Tarîkatü'l-Muhammediyye) olarak isimlendirmiştir.³⁹ 19. yüzyılda Batılılar'ın İslâm dünyasına maddî ve mânevî olarak hücumda buldukları bir sırada yeni tarikat ve tekkeleler te'sîs eden sûfîlerin, oluşturdukları bu yeni hareketlerine genellikle "Tarîkat-ı Muhammediyye" adını vermeleri, üzerinde durulması gereken ayrı bir başlık olması bakımından dikkate değerdir.

Ahmed b. İdrîs, talebelerine dinin ana kaynakları olan Kitap ve Sünnet'e dayanmalarını tavsiye etmiş ve bu görüşünü hayatının sonuna kadar ısrarla savunmuştur. Kitap ve Sünnet ile iktifâ edilmesi tavsiyesi sadece Ahmed b. İdrîs takipçilerinde değil, 19. yüzyıl sûfî hareketlerinin mihver noktası haline gelmiştir. "Selefi Tasavvuf" ola-

³⁷ *Kuteyb*, s. 16.

³⁸ *Kuteyb*, s. 28.

³⁹ Suad el-Hakim, *Vesikâ*, s. 228-229.

rak isimlendirilen bu anlayışın, 19. yüzyıl İslam coğrafyasında kabul gördüğü ve yaygınlık gösterdiği anlaşılmaktadır.

19. yüzyılda yaşayan nesil, “muhadramûn” yâni hayatının bir kısmını kadim, bir kısmını ise modern asırda yaşamış bir nesildir.⁴⁰ Matbaanın Müslüman coğrafyada yaygınlaşmasıyla birlikte neşir faaliyetleri artmış, reformistlerin (ıslahatçıların) halk topluluklarına ulaşma yöntemleri gelişmiştir. Kitap veya gazete gibi iletişim araçları, entelektüel âlim reformistler ile halk arasında bir vâsıta haline gelmiştir. Entelektüellerin kendi fikirlerini tanıtmasında ve insan hayatına reformların girmesinde yazı ve neşir faaliyetleri bir kapı olmuştur. Nitekim Fransızların Mısır işgalinde⁴¹ ilk gazete ortaya çıkmıştır. Daha sonra Muhammed Ali zamanında 1828 yılında resmî bir gazete olarak, “el-Vekâ’i’u’l-Mısıriyye” sâdır olmuştur.⁴²

19. yüzyılın karakteristiği, “Müslümanları Uyandırmak” şeklinde özetlenebilir. Cemâleddîn Efgânî⁴³, Muhammed Abduh, Reşid Rızâ gibi düşünürlerin görüşleri etrafında te’sîs edilen cemiyetler, yine bu yüzyıldan günümüze kadar etkisini devam ettiren birtakım ideolojik, dînî veyâ siyâsî oluşumların kaynağı olmuş görünmektedir. Öyle ki; Efgânî’nin kurduğu cemiyetin amacı, gazete çıkarmak, dağıtmak, bu yoldan Müslümanların uyanmasını, Doğu’nun kendine gelip, sömürgecilerden kurtulmasını, İslâm ülkelerinde çağın gerektirdiği ıslahatın yapılmasını sağlamaktır.⁴⁴ Ancak bu çabalar, İslam düşüncesinin bazı geleneksel kavramlarının, modern Batı’nın hâkim düşünceleriyle özdeşleştirilmesinden öteye gidememiş görünmektedir. Şûrâ, parle-

⁴⁰ Suad el-Hakim, *Vesikâ*, s. 245.

⁴¹ Mısır, İngilizlerin yanı sıra Fransızlar tarafından da işgal edilmiştir. Geniş bilgi için bkz.: Kamil Çolak, “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)”, *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Fen Edebiyat Dergisi*, sayı: 2, c. 10, Sakarya 2008, s. 141-183.

⁴² Suad el-Hakim, *Vesikâ*, s. 311-312; “Mısır’da “Vâdi el-Nîl” 1866’da resmî olmayan ilk siyâsî gazetedir. İstanbul’da “Mir’âtü’l-Ahvâl” 1855 yılında; Beyrut’ta “Hadikâtü’l-Ahbâr” 1858 yılında; Suriye’de “Nefir Suriya” 1860 yılında; Halep’te “el-Furât” 1867 yılında; Tûnus’da “er-Râidu’t-Tûnusî” 1861 yılında; Cezâyir’de ise -Fransızlar tarafından- ilk Arapça gazete olan “el-Mübeşşir”in 1847 yılında ortaya çıktığını görüyoruz.” Bkz. *age*, s. 312.

⁴³ Efgânî’nin görüş ve düşüncelerinden Mehmet Akif Ersoy (1873-1936), Ahmet Hamdi Akseki (1887-1951), Said Nursî (1878-1960), Seyyid Bey (1873-1924), Mehmet Emin Yurdakul (1869-1944), Şemsettin Günaltay (1883-1961) gibi birçok Osmanlı münevveri doğrudan veya dolaylı biçimde istifade etmiştir.

⁴⁴ Hayreddin Karaman, “Efgânî, Cemâleddin”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/efgani-cemaleddin> (09.07.2019).

menter demokrasiye; icmâ kamuoyuna dönüşerek 19. yüzyıl sosyal düşüncesinin temel argümanlarıyla özdeşleştirilmiştir. Ayrıca bu yüzyılda, Müslüman ümmeti uyandırıp ihyâ etmek amacıyla te'sis edilen cemiyetlerin yanı sıra, doğrudan Müslümanların kurtuluşunu vaâd eden mehdî hareketinin de arttığını görmek mümkündür.

Bütün ıslahçı/reformist hareketler, 19. yüzyıl Müslümanlarının ıslaha ihtiyacı olduğu fikrinde hemfikirken, “sağlam model” üzerinde ittifak etmemişler, iki farklı ekip olarak bölünmüşlerdir. Birinci grup, ya “İlk İslâmî” topluluğa dönüş ile ya da “Batılı-Avrupalı” topluluğa dönüşerek ıslahın mümkün olacağını kabul etmiştir. Diğer grup ise, medenî ve dînî bir hayat formülasyonu ile iki örneğin faydalı olan kısımlarının alınması gerektiğini kabul etmişlerdir. “İlk İslâmî” topluluğa dönüşü seçenler, ilk dönemden bugüne geçen zamanı, değişimi ve çağdaş yönetimleri göz ardı etmişlerdir. “Batılı-Avrupalı” topluluğu kopya edenler, toplumsal, kültürel, ırksal ve coğrafi gibi pek çok hususiyetten gâfil oldukları gibi İslâm-Arap hususiyetlerini, halkın vicdânını ve mukaddes otoriteyi de göz ardı etmişlerdir. “İlk İslâmî” topluluğun ve “Batılı-Avrupalı” topluluğun formülasyonunu seçenler, bu projenin hayata uygulanabilirliği, mantıkî uygunluğu, insan hayatının bütün yönlerini kuşatabilir olmasında başarıya ulaşamaz olduğunu kabul etmişlerdir.⁴⁵ Dandaravîler, bu iki grubun başarılı olamayacağını iddia ederek kendi ıslah projelerini şu şekilde sunmaktadırlar: “Müslüman ümmetin varlığı ile sınırlı ıslah hareketi, en kâmil merhalesinin vücut bulmuş beşeri varlığına baktığımızda şüphesiz ki Müslümanların hayatındaki her şeyin tesis edildiği esas merhaleyi görürüz. Bu merhalenin esas kaynağının ise Nebevî Sîret kitaplarında, Hadîs-i Şerîf musannefâtında, Hz. Muhammed’in hayatı ve sahabeleri üzerindeki etkisi üzerine tedvîn edilmiş eserlerde olduğunu buluruz.”⁴⁶ Dandaravîlerin Sultanı, ıslah için “sağlam model”in, “bulduğumuz hâl” üzerine dönmemizin gerekli olduğuna inanır. Yani, Muhammedî risâletin zuhûrundan sonra oluşan “çekirdek Müslüman Ümmeti”nin yeniden oluşmasını sağlamaya çalışmak, Dandaravî İslah Hareketinin özünü teşkil etmiş görünmektedir.

⁴⁵ Suad el-Hakim, *Vesikâ*, s. 353.

⁴⁶ Suad el-Hakim, *Vesikâ*, s. 354.

Elbette Dandaravîler, ıslah hareketi için temel teşkil eden ve tatbik edilmesi gereken kâidelerin hazır olduğunu düşünmezler. İlmî bir vâkıa olarak Müslümanlar, on dört asır boyunca Hz. Peygamber'in şahsı etrafındaki yazılı metinler üzerinde ittifak edememiş ve tek bir inanma biçimine sahip olamamışlardır. ⁴⁷Vârisi olduğumuz ilmî küllîyat, Hz. Peygamber'in şahsı etrafında dört eksenle tasnif edilebilir: 1- İslam Akîdesi Kitapları; 2- Rivâyet, Haber, Menkıbe ve Şemâil Kitaplarında Sîret-i Nebevî. 3- Nebî'nin (sav) isimlerine yer veren eserler. 4- Nebî'nin (sav) husûsiyetlerine yer veren kitaplar.⁴⁸ Hz. Muhammed'in (sav) şahsı etrafında yazılı kaynaklar üzerinde ortak bir kanaate erişebildiğimiz takdirde insanın ıslah edilmesi için gerekli olan anahtarlara ulaşacağımızı düşünen Dandaravîler, bu sebeple ilk prototip Müslüman ümmeti olan Hz. Peygamber ve arkadaşlarının hayatlarının çok iyi bir şekilde incelenmesi gerektiğini kabul ederler.

Dandaravî Topluluğu, Müslüman toplumların içinde buldukları "hazîn hâl" in sona ermesi için ıslah hareketlerinin gerekliliğini savunan ancak Kur'an ve Sünnet'i esas alan, selefîn yolunda, tasavvufî meşrebe sâhip bir topluluktur. Toplumun ıslahıyla birlikte Müslüman ülkelerin genelinde görülen cehalet, geri kalmışlık, fakirlik, okur-yazar olmamak ve diktatörlük gibi olumsuz durumların değişebileceği öngörülmüştür. Dandaravî ıslah hareketi sâdece Arap milliyetini veya Mısır bölgesini kapsamamakta, genele yani "Müslüman Ümmet" e hitap etmektedir. Dolayısıyla milletlerin ve bölgelerin ıslahlarını da içermektedir.⁴⁹

4- Dandaravîlerin Din Anlayışları

İslâmî metinlerden, sadece Kur'an ve Hadis'i asıl olarak gören Dandaravîler, mezhep olarak Selefî, meşrep olarak sûfidirler. Seyyid Muhammed Sultan, ilimleri dört esas ile özetler: Kur'an-ı Kerîm, Hadîs-i Şerîf, Selefî Mezhep ve Sûfî Meşrep. Bunlara ilâve olarak, Müslümanın nerede olduğunu, etrafında nelerin cereyân ettiğini ve

⁴⁷ Suad el-Hakim, *Vesîkâ*, s. 373.

⁴⁸ Suad el-Hakim, *Vesîkâ*, s. 388-400.

⁴⁹ Suad el-Hakim, *Vesîkâ*, s. 351-352.

dünyada cereyân eden hâdiselerdeki konumunu bilmesi gerekir. Bunun için geçmişi ve yaşadığı asrı bilmelidir.⁵⁰

Dandaravî Topluluğu Hz. Peygamberin risâletinin Hâtem değil Hâtim olduğunu düşünür. Hâtem, “son, en son, sonuncu” mânâsına gelirken; Hâtim “bitiren, sona erdiren” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Hz. Muhammed, Hâtimü’r-Rüsûl’dür. Dînin tamâmının ve kemâlinin Muhammedî Hâtimin risâletiyle birlikte zâhir olacağı ilkesi kabul görür. Nübüvvet için ise Hâtem kelimesi kullanılır. Hâtemü’n-Nebî’den sonra rasûl veya nebî gelmez.⁵¹ İslâm’ın ise Hz. Âdem’den Hz. Peygambere kadar gelen ve Hakkın indindeki dinin adı olduğu kabul edilir. Şerîat değışse de İslâm (inkıyat, Hakka boyun eğme) değışmez.

Allah Teâlâ’nın, Sonlandırın Rasûl (er-Rasûl el-Hâtim) ile İslâm’ı ikame ettiği kabul edilir.⁵² İslam şu şekilde tasavvur edilebilir: Birbirine dayanmış dört duvar üzerindeki bir çatı gibi çatı, kelime-i şehadettir (Lâ ilâhe illallah ve enne Muhammeden rasûlullah). Dört duvar yıkılmadan çatı kalkmaz. Dört duvar gibi olan ise; Müslümanın gerekli gördüğü İslâm’ın hükümleridir: 1- İbâdet, 2- Muâmelât, 3- Toplumsal Yapı ve 4- Ulusun (ümmetin) dokusu.⁵³ Dandaravî anlayışa göre, gönderilmiş bütün nebîler insanları, tevhîdin şirkten ayırıştırılması için dâvet etmiştir. Dolayısıyla “tevhîd”, defalarca insanlık tarihinde ortaya çıkmıştır. Tarih boyunca ortaya çıkan ve kaybolan tevhîd, insanlığın vicdânında ve yeryüzünde istikrar bulamamıştır. Ancak İslâmın zuhûrundan sonra tevhîd, insanlığın vicdânında ve yeryüzünde kâim olmuştur. Bu da, “Hâtemü’n-Nebî” ve “Hâtimü’r-Rasûl”ün gönderilmesi ile gerçekleşmiştir.⁵⁴

Dandaravîlerin İslâm tanımlaması; meslek, sülûk, menhec ve minhâc şeklinde dört esâsa dayanmaktadır.⁵⁵ Lugâvî olarak “meslek”, yol, gidişat, tavır mânâsındadır. Ancak ıstılâhî olarak, Hz. Peygamberin yolundan gitmek için gerekli şeyleri edâ etmek mânâsında kulla-

⁵⁰ Suad el-Hakim, *Vesikâ*, s. 325-326.

⁵¹ Suad el-Hakim, *Vesikâ*, s. 423-429.

⁵² Suad el-Hakim, *Vesikâ*, s. 429.

⁵³ Suad el-Hakim, *Vesikâ*, s. 430.

⁵⁴ Suad el-Hakim, *Vesikâ*, s. 431.

⁵⁵ El-Fazl b. el-Abbas, “Temhîd”, *Vesikâ*, s. 40; Suad el-Hakim, *Vesikâ*, s. 447.

nılır. Bu da ibâdetlerin yerine getirilmesidir. Dandaravîlerin İslâm'ın ikinci esâsı olarak gördükleri “sülûk”, lugatte davranış mânâsına gelir. Ancak Dandaravîler bu kelimeyi, Muhammedî ahlâk davranışlarının edâ edilmesi olarak tanımlar. Ahlâk, dînin bir cüz'ü olarak kabul edilir. İbâdetle (meslek) birlikte ahlâkın (sülûk) olması elzemdir. Nitekim Hz. Peygamber, “din güzel ahlâktır” demek sûretiyle buna işâret etmektedir. Dandaravîlerin Sultânı, ibâdet (meslek) ve ahlâkın (sülûk) yanı sıra, usûl, metod ve yöntem mânâsına gelen “menhec”in de önemini vurgular. Menhec kelimesi ıstılahî olarak yardımlaşma mânâsındadır. İslâm toplumunun temellerinin sağlam olması için bir Müslümanın kardeşine yardım etmesi esastır. Müslüman ümmetin birbiriyle kenetlenmesini sağlayacak yegâne unsur, yardımlaşmadır. Dandaravî anlayışa göre, İslâm Şeriatı bînâ olunduğu dördüncü esas ise kemâl bulur. Bu esas, yola girmek, yolu tâkip etmek mânâsına gelen “minhâc” kelimesi ile ifâde edilmektedir. Dandaravîler, Müslümanlara farz olan şeriat hükümlerinin edâ edilmesinde, Müslüman ümmet dokusunun her bir kesiminde sevgi bağının tamamlayıcı unsur olduğunu düşünürler. Komşunun komşusuna, akrabanın akraba-sına yakınlık göstermesi ile birlikte Müslüman toplum dokusunun sağlam olacağı düşünülür. Sevgi, merhamet ve şefkat bağı, Müslümanların kenetlenmesi için gereklidir. Bu kenetlenme de şeriat hükümlerindedir. Dolayısıyla “minhâc” sâhibi olmayan bir Müslüman topluluk, şeriâtın hükümlerinin kemâli olan sevgi, merhamet ve şefkat bağından mahrum ise, o Müslüman topluluk şeriat hükümlerini tam mânâsıyla gerçekleştirilememiştir. Bu hususta hadîs-i şeriflerden pek çok misaller getirilir. Öyle ki, bir Müslümanın Müslüman kardeşiyle üç günden fazla küs kalması, küçüğüne sevgi büyüğüne saygı duymayanların Müslümanlardan olmadığına işâret eden Hz. Muhammed'in sözleri, bu noktadaki şer'î hükümlerden kabul edilir.⁵⁶ Dandaravîlerin din anlayışının özetleyen bu ifadeleri dört temel kavram ile sıraladığımızda: 1- Meslek; 2- Sülûk; 3- Menhec; 4- Minhâc kavramları, bu hareketin din anlayışını özetlemektedir.

⁵⁶ Suad el-Hakim, *Vesikâ*, s. 448-457.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

19. yüzyıl, sâdece Müslümanlar için değil insanlık tarihi için de dönüştürme ve değişimin gerçekleştiği bir yüzyıldır. Müslümanların yeni kurulan dünya düzeni içerisinde kendilerini konumlandırma gayretleri, özellikle Kuzey Afrika sahâsında, tasavvuf aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte zâhir-bâtın ayırımı ve ulemâ ile sûfîler arasındaki soğukluğun giderilmesi yolunda önemli gelişmeler görüldüğü gibi, tarikatlar da ulemânın desteğini kazanmış görünmektedir. Ulemâdan daha saygın konuma yükselen tarikat şeyhleri Avrupa işgaline karşı direnişin de millî kahramanları hâline gelmişti. Bu müsbet gelişmeler, Kuzey Afrika'da selefi hareketlerin doğuşuna yol açmıştır. Dandaravî Topluluğu bu hareketlerin neşv ü nemâ bulduğu bir ortamda ortaya çıkmış topluluklardan biridir.

Dandaravî Topluluğu, asr-ı saadet dönemine benzer bir Müslüman topluluk oluşturma, Kur'an ve Sünnet'e uyma, Müslümanların birbiriyle yardımlaşmasını temin etme, İslam'ın temel ve saf esaslarını kabul etme, Müslümanların uyanışına ve gelişmesine katkı sağlama gayesi güden bir hareket görünümündedir.

Senûsiyye Tarikatı kurucusu Muhammed b. Ali es-Senûsî ve Ahmed b. İdrîs'in öğretilerinden mülhem bir hareket olan Dandaravî Topluluğu veya kendi isimlendirmeleri ile el-Usretü'd-Dandarâviyye (Dandaravî Âilesi), 21. yüzyıl neo-liberal ve kült hareketlerden biri midir? Bu sorunun cevâbı bu makalenin sınırlarını aşmakla birlikte, bu soruya verilecek cevap son derece mühimdir. Çalışmamızda ulaşmak istediğimiz sonuç; Ortadoğu'nun kalbinde bulunan Beyrut şehrinde faaliyet gösteren ve tasavvufî temaya sahip bu topluluğun Türk Tasavvuf okuyucusuna kısaca tanıtılmasıdır. Çalışmamız, bu sûfi topluluk üzerinde yeni çalışmalara sebebiyet verecek olursa, maksat hâsıl olacaktır.

Dandaravî Topluluğu hakkında buraya kadar aktardığımız bilgiler, bir meselenin hülâsâsı mâhiyetindedir. 19. yüzyılda ortaya çıkmış ıslah hareketlerinden biri olan bu topluluk, kökü tarikatta dalları geleceğe ulaşmayı gaye edinen bir hareket görünümündedir. Günümüz tasavvuf hareketlerinin tedkîkî bağlamında, bu meselenin geniş bir çalışma ile Türk okuyucusuna aktarılmasını diliyor, çalışmamızın da bu bağlamda bir mukaddime olarak telakkî edilmesini umuyorum.

Kaynakça

- Azamat, Nihat, “Ahmed b. İdrîs”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-b-idris> (02.05.2019).
- Cemil M. Ebu'n-Nasr, *Modern Dünyanın Sûfî Tecrübesi Ticâniyye Tarikatı Örneği*, trc.: Kadir Özköse, Ensar Yayıncılık, Konya 2008.
- Çolak, Kamil, “Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)”, *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Fen Edebiyat Dergisi*, sayı: 2, c. 10, Sakarya 2008, s. 141-183.
- Demirli, Ekrem, “Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri ile Metafizik Arasında Tasavvurun İlim Olma Mücadelesi”, *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 4, c. 2, 2016, s. 1-29.
- El-Fazl b. el-Abbas- Suad el-Hakim, *el-Vesikâ el-Beydâ -el-Kitâbu'l-Evvel-El-Usretü'l-Dandarâviyye, Tekvîn ve Kiyâne*, Merkez Dandara es-Sekâfi, Beyrut 2006.
- Işık, Zekeriya, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Ekonomik Değişim Süreci ve Tarikatlar”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 2, c. 8, Çorum 2015, s. 545-573.
- Karaman, Hayreddin, “Efgânî, Cemâleddin”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/efgani-cemaleddin> (09.07.2019).
- Kavas, Ahmet “Senûsî, Muhammed b. Ali”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/senusi-muhammed-b-ali> (02.05.2019).
- Kraus, Werner, *Mark Sedgwick Saints and Sons. The Making and Remaking of the Rashidi Ahmadi Sufi Order, 1799-2000*, In: Archipel, volume 72, 2006. s. 256-260.
- Kuteyibun Ta'rîfi bi-Usreti'l-Dandarâviyyeti* (Dandaravîyye Ailesini Tanıtan Kitapçık).
- Özköse, Kadir, “Ticânî, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ticani-ahmed-b-muhammed> (28.05.2019).
- Razûk, Muhammed, “İdrîs I”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/idris-i--idrisiler> (25.06.2019).
- Sedgwick, Mark, *Saints and Sons. The Making and Remaking of the Rashidi Ahmadi Sufi Order, 1799-2000*, Leiden: Brill, 2005.